

ΤΟΠΟΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΟΝΕΙΡΑ ΕΥΔΑΙΜΟΝΙΑΣ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

Μωραΐτης Κωνσταντίνος

*Ομότιμος Καθηγητής, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο -Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Αθήνα
mor@arsisarc.gr*

Περίληψη

Κάποιες κατευθύνσεις κριτικής ιστορικής προσέγγισης επιμένουν στη σύνδεση των νεοκλασικών αρχιτεκτονικών παραδειγμάτων με κατευθύνσεις αυταρχικές, με την αποικιοκρατική ανάπτυξη των δυτικών κρατών ή με τη δουλοκτητική ταυτότητα των νότιων αμερικανικών πολιτειών. Αλλά αυτά τα πραγματικά παραδείγματα, αισθάνομαι την ανάγκη να τα αντιπαραβάλω με μια σειρά άλλων που αποδεικνύουν πως η πολιτική 'ύλη' των νεότερων, μετά την Αναγέννηση, 'ονείρων' πολιτικής ελευθερίας και ευδαιμονίας συγκροτήθηκε με βάση την αναφορά στο αρχαίο ελληνικό πολιτικό και πολιτιστικό παράδειγμα και, επόμενα, με βάση την αναφορά στο πραγματικό ή υποθετικό και φαντασιακό ελληνικό τοπίο.

Στην Αρκαδία ο Faust θα αναζητήσει την πολυπόθητη ένωση με την οπτασία της Ωραιάς Ελένης ελπίζοντας στην ταυτόχρονη ελευθερία, πολιτική ελευθερία και τη σωματική ευδαιμονία. Στα νησιά της Ελλάδας ο Βύρωνας θα αναγνωρίσει τη μνήμη των θαλάσσιων αγώνων απέναντι στην απολυταρχία και, ταυτόχρονα, την ποιητική ανάδυση, την μνήμη της Σαφούς που εκεί ερωτεύθηκε και τις αγάπες της τραγούδησε. Αν απολυταρχικές προσεγγίσεις προσπάθησαν να υποκλέψουν την αίγλη του κλασικισμού, μπορούμε με έμφαση να αναφερθούμε στην αντίθεση προσέγγιση του ελληνικού χώρου, του ελληνικού τοπίου, ως υλική παρακαταθήκη των άυλων υποσχέσεων πολύμορφης ελευθερίας. Παρακαταθήκη που αιτιολογεί την αναφορά σε αυτό όχι μόνο διανοητών και πολιτικών αγωνιστών από δυτικές χώρες, αλλά επίσης και εκτός της Δύσης υποστηρικτών της ανεξαρτησίας των λαών και της απαίτησης ισοπολιτείας.

Ας επιστρέψουμε λοιπόν στα Ηλύσια Πεδία των ευγενών ψυχών των πολιτιστικών και πολιτικών οραμάτων, επεξηγώντας πως η υποκλοπή και παρερμηνεία των αναφορών στο κλασικισμό δε μπορούν να θεωρούνται ως βασικά δομικά, πολιτιστικά και πολιτικά χαρακτηριστικά στοιχεία της ταυτότητάς του. Ας επιστρέψουμε επιπλέον στους πραγματικούς τόπους των ανάλογων αναφορών στη χώρα μας, απαιτώντας πέρα από την υλική στα πολιτιστικά και πολιτικά τοπία περιήγηση, την επιστροφή στις άυλες, κριτικές και διδακτικές υποδείξεις.

Λέξεις Κλειδιά: Πολιτιστικά τοπία, τοπία πολιτικού ενδιαφέροντος, κλασικό πολιτιστικό και πολιτικό παράδειγμα, υποσχέσεις πολιτικής ελευθερίας, υποσχέσεις σωματικής ευδαιμονίας.

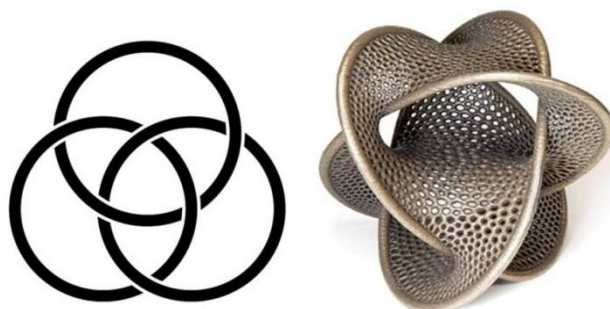
Άυλες φαντασιακές προσεγγίσεις και η προβολή τους στην πραγματικότητα

«Είμαστε απ' την ύλη που 'ναι φτιαγμένα τα όνειρα», σχολιάζει ο William Shakespeare στο έργο του *Η Τρικυμία*.

*«Τα γλέντια μας τελείωσαν τώρα. / Τούτοι που έπαιζαν, / καθώς σου προείπα, όλοι ήταν πνεύματα και λιώσανε, / γίνανε αέρας, αέρας διάφανος· και σαν / το αθέμελο οικοδόμημα στο θέαμα τούτο, / πύργοι νεφελοσκεπάστοι, τρανά παλάτια. / καμαρωτοί ναοί, κι αυτή η μεγάλη σφαίρα, / ναι, κι όλα οσα 'χει επάνω της, θα διαλυθούν, / θ' αφανιστούν σαν τούτο τ' άυλο θέαμα κι ούτε / πίσω άχνα δε θ' αφήσουν· **είμαστε απ' την ύλη / που 'ναι φτιαγμένα τα όνειρα· και τη ζωούλα μας / την περιβάλλει ολόγυρα ύπνος.**»¹*

¹ Από την *Τρικυμία* του William Shakespeare, Πράξη Δ, Σκηνή 1:148. Στην αγγλική αρχική διατύπωση, “We are such stuff as dreams are made on / and our little life is rounded with a sleep”.

Θα υποθέσετε, δικαιολογημένα, πως ο μεγάλος Άγγλος θεατρικός συγγραφέας προσφέρει, στο κείμενό του, μια ακόμη ποιητική επινόηση. Μπορείτε όμως να εντοπίσετε, επίσης, έναν συνταρακτικό θεωρητικό ‘προδρομισμό’, μια πρόδρομη προσέγγιση, πρόβλεψη βασικών θέσεων της αφετηριακής φρουδικής και της νεότερης λακανικής ψυχαναλυτικής θεωρίας: των αρχικών θεωρήσεων του Sigmund Freud και του επιγόνου του Jacques Lacan. Του Lacan που μας περιγράφει το σύμπλεγμα του Nœud Borroméen, του Βορρόμειου Κόμβου (Evans, 2005: σσ. 162-164). Της συνεχούς δηλαδή, αδιάλειπτης εμπλοκής του πρώτου κύκλου [Εικ.1], του φαντασιακού, της ‘ύλης των ονείρων’ του Shakespeare, της επιθυμίας μας για παρέμβαση στην πραγματικότητα, με άλλους δύο κύκλους. Με το πραγματικό, την πραγματικότητα που επιθυμούμε να προσδιορίσουμε, στην οποία επιθυμούμε να παρέμβουμε και με το συμβολικό, με το δομικό σύστημα οργάνωσης, έκφρασης της παρέμβασης μας αυτής.

Εικ. 1: Το σύμπλεγμα του Nœud Borroméen, του Βορρόμειου Κόμβου, της διαρκούς δηλαδή, αδιάλειπτης συσχέτισης ανάμεσα:

1^ο - στην πραγματικότητα,

2^ο - στις φαντασιακές μας επιθυμίες, προθέσεις για παρέμβαση στην πραγματικότητα αυτή και

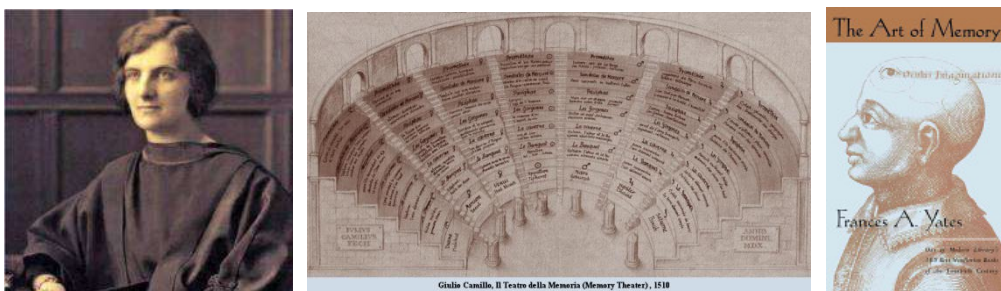
3^ο - στο ‘συμβολικό’, το δομικό σύστημα οργάνωσης και έκφρασης αυτής της παρέμβασης.

Αναφερόμαστε με τους συσχετισμούς αυτούς στις φαντασιακές μας προσεγγίσεις, ατομικές και πολύ ουσιαστικότερα, συλλογικές που απαιτούν, αυτές οι φαντασιακές προσεγγίσεις να προβληθούν στην πραγματικότητα, να ‘εκφραστούν’ στην πραγματικότητα. Συνδέονται, συχνότατα, οι προσεγγίσεις αυτές με την ανάκληση της μνήμης, με το μνημονικό υπόβαθρο από το οποίο η συγκρότηση, η παρούσα συγκρότηση των σχέσεων μας με την πραγματικότητα ισχυρίζεται ότι προέρχεται. Είναι λοιπόν η επίκληση της μνήμης, ατομική ή συλλογική, κεντρική για την συγκρότηση της σχέσης με τις παρούσες συνθήκες ζωής μας. Με τις παρούσες συνθήκες ζωής μας οι οποίες βέβαια διαρκώς αναπροσαρμόζουν την επίκληση της, την παρούσα έκφραση, την παρούσα εκδοχή της. Διαρκώς αναπροσαρμόζουν τη μνήμη μας, έστω και αν ισχυρίζονται πως τη διατηρούν αναλλοίωτη. Η επίκληση τη προσωπική μας μνήμης, της προσωπικής μας ‘ιστορίας’ ή της συλλογικής μνήμης, αυτής στην οποία κύρια αποδίδουμε τον χαρακτηρισμό ‘ιστορία’, άμοιρη δεν είναι από την επιρροή που οι παρούσες συνθήκες της ασκούν. Οι ‘διανοίξεις’ της μνήμης, οι δρόμοι της επιστροφής της, οι οδοί στις οποίες το παρόν της επιτρέπει να κινηθεί, μεταβάλλουν την έξοδο της μνήμης στην πραγματικότητα. Επιμένουν εντούτοις να πιστοποιήσουν την υποτιθέμενη εγκυρότητά της συσχετίζοντας την με την υλική παρουσία, με την αναφορά στους τόπους του πολιτισμού ειδικότερα, με τα πολιτισμικά δηλαδή τοπία.

Τα παραδείγματα που θα ακολουθήσουν, στρέφονται ιδιαίτερα στις συνάψεις της νεότερης ευρωπαϊκής και δυτικής σκέψης και έκφρασης, του νεότερου ευρωπαϊκού και δυτικού πολιτισμού με την αρχαία ελληνική

αναφορά, με ότι η Δύση κατά καιρούς αναγνώρισε ως αρχαία ελληνική αναφορά. Επίσης με τη συνακόλουθη σχέση με ότι η Δύση, αναγνώρισε, ορθότερα φαντάστηκε, ως ‘ελληνικό’ τοπίο. Αλλά γιατί αναζητούμε τη συσχέτισή των πολιτισμικών και πολιτικών μνημονικών αναφορών, του Δυτικού ιδιαίτερα πολιτισμού, με το τοπίο, το ελληνικό φαντασιακό ή το ελληνικό πραγματικό-φαντασιακό τοπίο; Επιπλέον, είναι άκριτα αποδεκτή αυτή η αναφορά μνημονικής επιστροφής;

Η τέχνη της μνήμης και τα τοπία της μνήμης

Εικ. 2: Η Frances Yates (αριστερά), στο βιβλίο της *Η Τέχνη της Μνήμης – The Art of Memory* (δεξιά), επιμένει πως η ‘μνημοτεχνική’, οι τεχνικές απομνημόνευσης, χρησιμοποιούσε σε παλιότερες εποχές την αντιστοίχιση των προς απομνημόνευση αναφορών με διαμορφώσεις του τόπου. Για παράδειγμα για συσχετίσεις με τα στοιχεία μιας αρχιτεκτονικής κατασκευής, όπως τις κερκίδες ενός αμφιθεάτρου (κέντρο).

Ας θυμηθούμε το πολύ ενδιαφέρον κείμενο της Frances Yates για την *Τέχνη της Μνήμης – The Art of Memory* (Yates, 1996). Η συγγραφέας επιμένει στη χωρική προβολή των μνημονικών μας αναφορών [Εικ. 2], ως σημαντική προσέγγιση της ‘μνημοτεχνικής’, των τεχνικών δηλαδή απομνημόνευσης. Επιμένει δηλαδή στην άποψη πως στην προσπάθεια να αποδώσουμε υλική αναφορά στην άυλη αρχική συνθήκη των μνημονικών μας προθέσεων, ο τόπος αποτελεί σημαντικό υπόβαθρο εποπτείας. Σημαντικό υπόβαθρο εποπτείας στην προσπάθεια να χαράξουμε από πριν τους δρόμους της μνήμης, να είμαστε από πριν βέβαιοι για τους δρόμους αυτούς, για τις διανοίξεις της μνήμης, ας θυμηθούμε τον Jack Derrida¹ και τον όρο ‘frayage – διάνοιξη’. Ας θυμηθούμε την υπόδειξή του, σύμφωνα με την οποία η μνήμη και η διαχείρισή της αποτελούν τη βάση του ψυχισμού ή, ας συμπληρώσουμε εμείς, το σημαντικό πεδίο στήριξης της συλλογικής πολιτισμικής και πολιτικής κοινωνικής συνείδησης ή της ιδεολογικής πλασματικής της παραποίησης. Ιδεολογικής πλασματικής παραποίησης, τι εννοούμε; Ας το επαναλάβουμε, οι μνημονικές μας επιστροφές παρά τις συνηθισμένες δηλώσεις μας για την μακροήμερευση και την αυθεντικότητά τους, δεν παραμένουν αναλλοίωτες. Αναπροσαρμόζονται με βάση τις μεταβολές του ιστορικού, πολιτισμικού και πολιτικού περιβάλλοντος, με βάση τις μεταβολές επίσης των εκφραστικών συνηθειών².

¹ Ο Derrida εισάγει τον όρο ‘frayage - διάνοιξη’ στο κείμενό του «», από το βιβλίο του *L'Écriture et la Différence, Η Γραφή και η Διαφορά* (Derrida, 1969: σσ. 296-305 και 2003: σσ. 300-311).

² Πρβλ. την προσέγγιση του Michel Foucault, *L'Archéologie du Savoir, Η Αρχαιολογία της Γνώσης* (Foucault, 1987, σ. 91). «Τέλος το αποφαντικό πεδίο περιλαμβάνει εκείνο που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε τομέα της μνήμης (πρόκειται για αποφάνσεις που... δεν καθαρίζουν ούτε ένα σώμα αληθειών ούτε έναν τομέα εγκυρότητας, απέναντι στις οποίες όμως συνάπτονται σχέσεις συγγένειας γένεσης, μετασηματισμού, αλληλουχίας και ασυνέχειας ιστορικής.)» Αλλά ανάλογη βέβαια, σχετικιστικής αναφοράς ως προς το πραγματικό, είναι και η ερμηνεία του τριπλού πλέγματος του Βορρόμειου Κόμβου.

Εντούτοις παρά ή ίσως εξαιτίας αυτών των αλλοιώσεων, η μνημονικές αναφορές εξακολουθούν να επιζητούν την υποστήριξη των τόπων. Ακόμη ειδικότερα, η εμμονή στα παραδείγματα των αρχαίων ελληνικών αναφορών, παραμένει ενεργή παρά τις προφανείς, κατά καιρούς, μεταβολές της. Ο Ισπανός ελληνιστής Pedro Olalla επιμένει να συγγράψει, πρόσφατα, το βιβλίο του για την *Ευδαιμόνα Αρκαδία* (Olalla, 2005).

Γίνεται φανερό πως προσεγγίζουμε ένα εννοιακό πλέγμα που τα τελευταία χρόνια έχει με έμφαση περιγραφεί με τους όρους ‘intangible’, εν προκειμένω ‘intangible cultural heritage’ ή αλλοιώνοντας ελαφρά τον χαρακτηρισμό ‘intangible cultural references’. Ειδικότερα, στην παρουσίασή μας, προσεγγίζουμε τις άυλες αναφορές στο υποθετικό ελληνικό παρελθόν και στο τοπιακό του πεδίο αναφοράς.

Τόποι φανταστικοί, όνειρα ελευθερίας και εντέλει τόποι πραγματικοί

Συνδέουν κάποιες φορές τα νεοκλασικά αρχιτεκτονικά παραδείγματα με ακραίες αυταρχικές κατευθύνσεις, με αυταρχικές πολιτικές κατευθύνσεις, την αποικιοκρατική ανάπτυξη των δυτικών κρατών, με την προβολή ακόμη και αυτής της δουλοκτητικής ταυτότητας των νότιων αμερικανικών πολιτειών. Αλλά αυτά τα πραγματικά παραδείγματα αισθάνομαι την ανάγκη να τα αντιπαραβάλω με μια σειρά άλλων που αποδεικνύουν πως η πολιτική ‘ύλη’ των νεότερων, μετά την Αναγέννηση, ‘ονείρων’ πολιτικής ελευθερίας και ευδαιμονίας συγκροτήθηκε με βάση την αναφορά στο αρχαίο ελληνικό πολιτικό και πολιτιστικό παράδειγμα και, επόμενα, με βάση την αναφορά στο πραγματικό ή υποθετικό και φαντασιακό ελληνικό τοπίο.

Είναι γνωστό το αναγεννησιακό κείμενο της *Hypnerotomachia Poliphili*, της *Υπνερωτομαχίας Πολίφιλου* [Εικ. 3], του αγώνα του Πολίφιλου για τον έρωτα μέσα σε ένα όνειρο, που έχει περιγραφεί ως αφήγηση με τριπλή ‘ερωτική’ ταυτότητα (Colonna, 1999 και 2025). Αφορά αυτός ο έρωτας, την απλούστερη να κατανοηθεί ερωτική επιθυμία του Πολίφιλου για την Πόλια. Επίσης την αγάπη, τον έρωτα του αναγεννησιακού ανθρώπου για τα τοπία και τους κήπους και τέλος την αγάπη του για την αρχαιότητα. Αλλά πως εισάγεται αυτή η τριπλή αγάπη, για το σώμα, για το τοπίο, για την αρχαιότητα; Πως εισάγεται στο ιστορικό πεδίο της Αναγέννησης;

Γιατί να συγγράψει αυτό το βιβλίο ένας υποθετικός μάλλον μοναχός ο Francesco Colonna ή ίσως ο αναγεννησιακός συνάδελφός μας Leon Battista Alberti ή ακόμη και αυτός ο μεγάλος πολιτικός ηγέτης Lorenzo dei Medici; Η απάντηση ξεκινά από τον όρο ‘Αναγέννηση’, αναγέννηση της πολιτικής αρχαιότητας που υποθετικά προσέφερε το πολιτικό της πρότυπο στην πρώτη πολιτική ανάδυση της αστικής ισχύος, στην ανάδυση της αστικής ολιγαρχίας των Μεδίκων στη Φλωρεντία, στηρίζοντας αργότερα το κύρος των πολιτικών ηγεμόνων της Δύσης και καταλήγοντας να προσφέρει το ουσιαστικό ιστορικό υπόβαθρο αναφοράς στον ευρωπαϊκό Διαφωτισμό και τις αστικές υποσχέσεις δημοκρατίας που οδήγησαν στη Γαλλική Επανάσταση (Μωραΐτης κ.ά, 2025 και Μωραΐτης, 2025α).

Εικ. 3: *Hypnerotomachia Poliphili*, ο αγώνας του Πολίφιλου για τον Έρωτα μέσα σε ένα Όνειρο: ο έρωτας του αναγεννησιακού ανθρώπου για τα τοπία και τους κήπους και τέλος η αγάπη του για την αρχαιότητα (αριστερά και κέντρο)... και βέβαια οι συνεχείς αναφορές των αναγεννησιακών κήπων στην αρχαιότητα, όπως στον κήπο του Casino της έπαυλης Farnese (άνω δεξιά) ή στους κήπους Boboli (κάτω δεξιά).

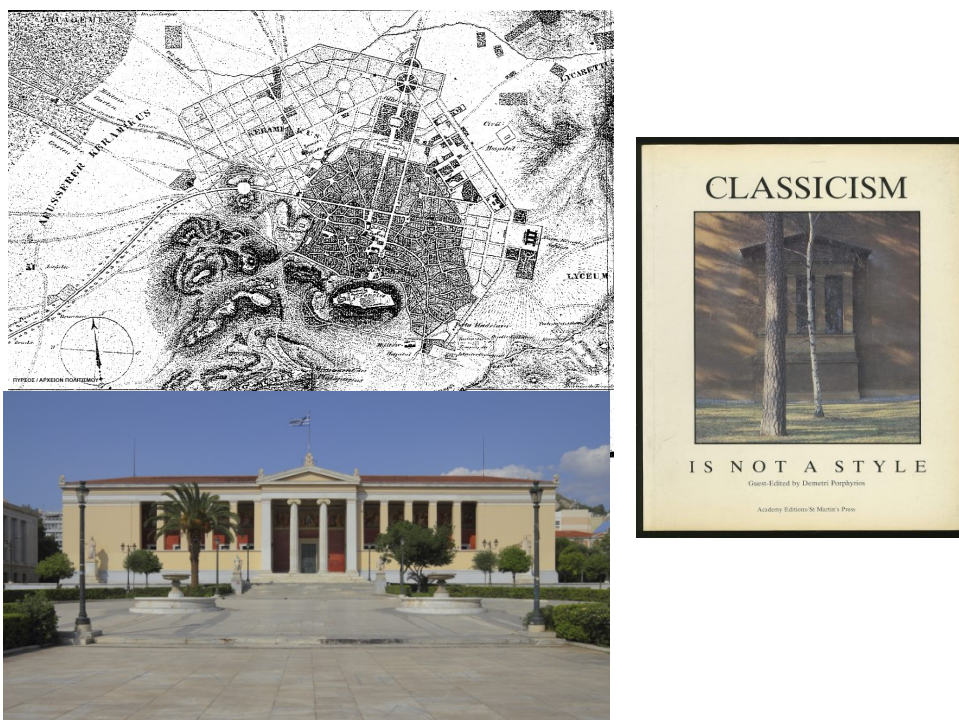

Εικ. 4: *Δαβίδ*, του Michelangelo, 1501-1504 (αριστερά). Επίσης η *Αλληγορία της Άνοιξης*, περ. 1482 και η *Γέννηση της Αφροδίτης*, περ. 1485 του Sandro Botticelli (δεξιά). Η ηρωική ανδρική γυμνότητα η οποία προβάλλεται ακόμη και στη γλυπτική παρουσίαση του βιβλικού ήρωα και οι παραστάσεις του γυμνού γυναικείου, ερωτικού σώματος και του υποθετικού ελληνικού τοπίου (Μωραΐτης, 2025β: σσ. 258, 260).

Αναγέννηση λοιπόν που αφετηριακά απομακρύνει τον δυτικό πολιτισμό από τη μεσαιωνική θρησκευτική καθήλωση που συνέδεε τη φύση με την υλική πρόκληση και τον φόβο της αμαρτίας και αποδεχόταν πλέον τη φυσική πρόσληψη ως 'μητέρα των τεχνών'.

Τέλος αναγέννηση που κατευθύνεται στην ελευθερία του σώματος, στην αποδοχή της ηρωικής ή της σαγηνευτικής του γυμνότητας και στους ύμνους προβολής της ερωτικής απόλαυσης. Ας τοποθετήσουμε τις άλλες δύο συνιστώσες πάνω στην τρίτη. Ας τοποθετήσουμε την επίκληση και υπόμνηση της αρχαιότητας, της ελληνικής ειδικότερα αρχαιότητας, της πολιτισμικής και πολιτικής της εγκυρότητας μαζί της την απαίτηση της ερωτικής ευδαιμονίας, πάνω στην Τρίτη συνιστώσα, αυτήν του τόπου και του τοπίου [Εικ. 4].

Ο νεοκλασικισμός στις καλές τέχνες, στη μόδα και τον σχεδιασμό του επίπλου, στην κτηριακή αρχιτεκτονική και τον αστικό σχεδιασμό: εμβληματικές εκφράσεις των αστικών πολιτικών ηθών, ‘les emblèmes de la Raison - τα εμβλήματα του Λόγου’ (Starobinski, 1979). Το ενδιαφέρον της αναπτυσσόμενης αστικής τάξης για τον κλασικισμό γενικά, για τις κλασικιστικές αναφορές στο τοπίο ειδικότερα, συνδέεται βέβαια, κεντρικά, με ερεθίσματα πολιτικά. Με την ευθεία αναφορά στην πολιτική αρετή της αρχαίας ρωμαϊκής και της αρχαίας ελληνικής δημοκρατίας. Εντούτοις η συσχέτιση με τη σωματική ευδαιμονία, παραμένει επίσης σημαντική.

Εικ. 5: Ο νεοκλασικός σχεδιασμός της Αθήνας, από τους Κλεάνθη και Schaubert (αριστερά άνω). Η νεοκλασική όψη του κεντρικού κτηρίου του Πανεπιστημίου Αθηνών (αριστερά κάτω) και τέλος *Neoclassicism is not (just) an expressive style...* κατά τον Δ. Πορφύριο (δεξιά – Porphyrios, 1982).

Στην Αρκαδία του Nicolas Poussin, ο Faust θα αναζητήσει την πολυπόθητη ένωση με την οπτασία της Ωραίας Ελένης ελπίζοντας στην ταυτόχρονη ελευθερία, πολιτική ελευθερία και τη σωματική ευδαιμονία. Ο Faust και η Ελένη θα φθάσουν τελικά στην Αρκαδία, στη χώρα «την πιο ώρια από τον ήλιο κάτω της γης, που όλες ευεργετεί» (Goethe, 2003: σσ. 273-274)...

Αλλά, αγαπητοί, το ενδιαφέρον μας για την Αρκαδία (ή την Αργολίδα, την Ολυμπία και την Πελοπόννησο ή τον ελληνικό χώρο γενικά), ως πραγματική γεωγραφική περιοχή ή ως

εξιδανικευμένη τοπιακή αναφορά, δεν είναι παράδοξο. Δεν αναφέρεται, θεωρώ, σε μια παρωχημένη μυθολογική ή ιστορική προσέγγιση μόνο. Παραπέμπει, ουσιαστικότερα, σε καταστατικά μορφώματα του ευρωπαϊκού και δυτικού πολιτισμού και του νεωτερικού πολιτικού και πολιτισμικού φαντασιακού που απαιτούν, πάντα ‘προσεδάφιση’, συσχετισμούς τόπων και τοπίων. Ακόμη και όταν η πολιτισμική και πολιτική ελπίδα καταρρέει, ο νεωτερικός στοχασμός στο αρχαίο παράδειγμα αναφέρεται.

Εικ. 6: *Tremblement de Terre en Grèce*, Jean-Pierre Saint-Ours, 1806. Ακόμη και όταν η πολιτισμική και πολιτική ελπίδα καταρρέει, ο νεωτερικός στοχασμός στο αρχαίο παράδειγμα αναφέρεται, ο ζωγράφος μεταφορικά περιγράφει την απογοήτευσή του από την κατάρρευση των υποσχέσεων της Γαλλικής Επανάστασης, ως σεισμό στην αρχαία Ελλάδα.

Στα νησιά της Ελλάδας ο Βύρωνας θα αναγνωρίσει, στην ποιητική του προσέγγισή με τον αντίστοιχο τίτλο *The Isles of Greece*, τη μνήμη των θαλάσσιων αγώνων απέναντι στην απολυταρχία και θα αναγνωρίσει, ταυτόχρονα, την ποιητική ανάδυση, την μνήμη της Σαπφούς που εκεί ερωτεύθηκε και τις αγάπες της τραγούδησε. Αν απολυταρχικές προσεγγίσεις προσπάθησαν να υποκλέψουν την αίγλη του κλασικισμού, μπορούμε με έμφαση να αναφερθούμε στην αντίθεση προσέγγιση του ελληνικού χώρου, του ελληνικού τοπίου, ως υλική παρακαταθήκη των άυλων υποσχέσεων πολύμορφης ελευθερίας. Παρακαταθήκη που αιτιολογεί την αναφορά σε αυτό όχι μόνο διανοητών και πολιτικών αγωνιστών από δυτικές χώρες, αλλά επίσης και εκτός της Δύσης υποστηρικτών της ανεξαρτησίας των λαών και της απαίτησης ισοπολιτείας.

Η ενίσχυση της ταυτότητας των περιοχών και η αξιοπρέπεια της κατοίκησης

Οι σύγχρονες προσεγγίσεις ‘Ανάδειξης και Προβολής της Ταυτότητας του Τόπου’, γνωστές ως ‘Place Branding’, επιμένουν σε ανάλογες εμβληματικές σημασιοδοτήσεις του αστικού τοπίου, στις πόλεις ή του πολιτισμικού τοπίου, έξω από αυτές, συσχετίζοντας τα αιτήματα αυτά με την οικονομική ενδυνάμωση των τόπων.

Πέρα όμως από την οικονομική αυτή μεγέθυνση, οι πρακτικές αυτές μπορούν να συνεισφέρουν, με τρόπο κριτικό, στην ουσιαστική πολιτισμική ανάπτυξη και στην ενίσχυση

της πολιτικής συνείδησης των κατοίκων, στον αυτοσεβασμό και την ‘αξιοπρέπεια της κατοίκησης’.

Σε κάθε περίπτωση τι μπορεί να σημαίνουν εντέλει οι όροι ‘συμβολική οικονομία’, όροι που συνδέονται συχνότατα με τις διεργασίες ανάπτυξης του place branding;

Εικ. 7: *Et in Arcadia ego* ή *Les Bergers d'Arcadie*, Nicolas Poussin, 1637-1638 (αριστερά). *Η Πορεία της Αυτοκρατορίας, η Αρκαδική ή η ποιμενική κατάσταση*, Thomas Cole, 1836 (άνω δεξιά) - *Arcadia*, Thomas Eakins, 1883 περίπου (κάτω δεξιά).

Ας εξηγήσουμε πως μπορεί να αναφέρονται στη δυνατότητα να υπερκαθορίζουμε την υλική πραγματικότητα μέσω της σημασιακής, ‘συμβολικής’ παρέμβασης. Όστε η συμβολική ‘επένδυση’ μπορεί να ενισχύσει διεργασίες οικονομικές. ‘Επένδυση’, ‘επενδύω’, ντύνω, προσθέτω στην επιφάνεια ώστε να αποδώσω μορφή ή να ενισχύσω τη λειτουργία. Αλλά, επίσης δεσμεύω κεφάλαια για ένα χρονικό διάστημα, ελπίζοντας να μου αποφέρουν πρόσθετα κέρδη. Επενδύω συμβολικά με στόχο οικονομικό, αλλά η συμβολική επένδυση, η συμβολική οικο-‘νομία’ μπορεί να υψώσει επίσης την πολιτισμική αξιολόγηση, όπως και την πολιτική αξιολόγηση, την απόδοση αξιών στο πολιτισμικό και πολιτικό πεδίο. Γιατί όμως; Γιατί η υλική αντικειμενικότητα πάντα, μόνιμα συσχετίζεται με αξίες σημασίας, με αξίες συμβολικές. Χρησιμοποιώντας ακριβέστερους όρους της σημειωτικής θεωρίας: Η ‘καταδήλωση – denotation’ των αντικειμένων, η υποθετικά αντικειμενική πραγματικότητα, μόνιμα συνδέεται με σημασίες ‘συνέμφρασης – connotation’...

...διαρκώς ‘διαβρώνεται’ ή, αντίθετα, ‘επεκτείνεται’ μέσω της συμβολικής σημασίας και του συμβολικού φαντασιακού. Απαιτώντας όμως, συνήθως την υλική επικουρία και, σε πολλές παραδειγματικές περιπτώσεις, την υποστήριξη του τόπου, πραγματικού ή έστω φαντασιακού

Ας επεκτείνουμε τις επεξηγήσεις: γενικά μιλώντας, οι συμβολικές διεργασίες της νόησης δεν αναφέρονται σε εικονιστικές υποδείξεις μόνο, όπως αυτές που μπορεί να προσφέρει ένα θρησκευτικό ή εθνικό σύμβολο, ένας σταυρός ή τη σημαία. Παραπέμπουν μάλλον σε δυο αλληλοσυσχετιζόμενες νοητικές δράσεις. **Στη διεργασία της νοητικής Αφαίρεσης και της συγκρότησης νοητικών Δομών. Νοητικών Δομών, στις οποίες το κάθε στοιχείο αποκτά τη**

σημασία του επειδή ‘συμβάλει’, επειδή συνυπάρχει με τα άλλα στοιχεία της νοητικής ή εκφραστικής δομής. Αλλά με την έννοια αυτή...

... δε μπορούμε να χειριστούμε την υλική πραγματικότητα χωρίς άυλες, ‘πέρα από την αφή μας’ αφαιρέσεις και άυλες, ‘πέρα από την αφή μας’, ‘intangible’, νοητικές δομές.

Η ανθρώπινη νόηση είναι συσχετισμένη με διεργασίες αφαίρεσης και συγκρότησης αφαιρετικών, νοητικών, άυλων, δομών. Δε μπορούμε να χειριστούμε την ‘πραγματικότητα’ και την ‘αντικειμενικότητα’ χωρίς τις διεργασίες αυτές. Σε αντίθετη όμως κατεύθυνση, η αφαίρεση και η σχηματοποίηση, η αφαίρεση και η σχηματοποίηση της μνήμης επίσης, επιθυμεί να επιστρέψει στην υλικότητα, στην υλικότητα του τοπίου επίσης.

Τοπία πολιτικών οραμάτων και ανεξαρτησίας

Αν το κείμενό μας αυτό εμφανίζει ενδιαφέρον, το ενδιαφέρον αυτό συνδέεται πιστεύουμε με το γεγονός πως είναι μάλλον υποβαθμισμένη, στη χώρα μας, η σημασία που αποδίδουμε στο τοπίο, αναγνωρίζοντάς το όχι ως πρακτική, φυσική, περιβαλλοντική συνθήκη μόνο, αλλά’ επίσης ως πεδίο προβολής ευρύτερων κοινωνικών και πολιτικών ηθών.

Ελάχιστη έμφαση έχει επίσης δοθεί στη βασική θέση του κειμένου μας: στο γεγονός πως τα πολιτισμικά και πολιτικά εμβληματικά ελληνικά τοπία παραπέμπουν συχνότατα, σε μεγάλο εύρος της νεότερης δυτικής ιστορίας σε καταστατικές για τον νεότερο δυτικό πολιτισμό μνήμες, σε αρχαίες δηλαδή ελληνικές τοπιακές αναφορές. Η συσχέτιση των δυο προηγούμενων παρατηρήσεων γίνεται αμεσότερα σαφής, αν ενισχυθεί με μια τρίτη παρατήρηση. Αν υπενθυμίσουμε τη σαφέστατη συσχέτιση, από το ιταλικό Quattrocento ήδη, ανάμεσα στις νεότερες πολιτιστικές εκφράσεις των δυτικών κοινωνιών και τις αρχαιολογικές αναφορές της αρχαίας Ρώμης και της αρχαίας Ελλάδας.

Ας τολμήσουμε λοιπόν να εισάγουμε τον όρο ‘γεωπολιτισμός’¹, υποδεικνύοντας πολιτισμικά και πολιτιστικά² τοπιακά υποδείγματα, Υποδεικνύοντας τον τρόπο που από την αναφορά στο τοπίο ο πολιτισμός αναδύεται, για αν επιστρέψει και να επανεγγραφεί σε αυτό, άλλοτε άμεσα και συχνότατα έντεχνα.

¹ Πρβλ. τους όρους ‘απεδαφικοποίηση – επανεδαφικοποίηση’, ‘déterritorialisation – reterritorialisation’, όπως και τον όρο ‘γεωφιλοσοφία – géophilosophie’ που εισάγουν οι [Gilles Deleuze](#) και [Félix Guattari](#).

² ‘Πολιτισμικός’, όρος αντίστοιχος των όρων ‘culture’, ‘cultural’ ή ‘culturel - culturelle’ που παραπέμπουν στα παράγωγα του πολιτισμού εν γένει. Σε αντίθεση ‘πολιτιστικός’, αντίστοιχος των όρων ‘civilization’ ‘civilisation’ και ‘civilized’, ‘civlisé – civilisée’ που παραπέμπουν σε κεντρικά, αστικά κοινωνικά μορφώματα.

Καταληκτικά! Το σώμα, το τοπίο της μνήμης και η σαγήνη της πολιτισμικής επιστροφής

*Αυτό που στο κείμενό μας εξετάζουμε,
είναι μέθοδοι που μας επιτρέπουν να καταστήσουμε αντιληπτές τις ‘άυλες’ συνθήκες κοινωνικής και πολιτισμικής παραγωγής, τις άυλες συνθήκες μνήμης ειδικότερα... συσχετίζοντάς τις με το πολιτισμικό τοπίο.*

Εικ. 8: *Helen of Troy*, Dante Gabriel Rossetti, 1863.

Ας επιστρέψουμε λοιπόν στα Ηλύσια Πεδία των ευγενών ψυχών των πολιτιστικών και πολιτικών οραμάτων, επεξηγώντας πως η υποκλοπή και παρερμηνεία των αναφορών στο κλασικισμό δε μπορούν να θεωρούνται ως βασικά δομικά, πολιτιστικά και πολιτικά χαρακτηριστικά στοιχεία της ταυτότητάς του. Ας επιστρέψουμε επιπλέον στους πραγματικούς τόπους των ανάλογων αναφορών στη χώρα μας απαιτώντας, πέρα από την υλική στα πολιτιστικά και πολιτικά τοπία περιήγησης, την επιστροφή στις άυλες, κριτικές και διδακτικές υποδείξεις ή ας περιπλανηθούμε στις άυλες πλεύσεις, τις άυλες πλοηγήσεις της επιθυμίας.

Helen of Troy, πίνακας του Dante Gabriel Rossetti, που τον ζωγραφίζει στα 1863, έναν χρόνο μετά τον θάνατο της γυναίκας του Elizabeth Eleanor Siddal, από υπερβολική δόση από λάβδανο. Ιστορική μνήμη ενταγμένη στις προθέσεις της Αδελφότητας των Άγγλων προραφαηλιτών ζωγράφων και, ταυτόχρονα, επώδυνη μνήμη προσωπική... «*Bocca baciata: Το στόμα που φιλήθηκε τη γεύση του δε χάνει, ξανά πίσω τη φέρνει, σαν το φεγγάρι...*»

Η μνήμη που απαιτεί, απεγνωσμένα την υλική αναφορά, γυρίζοντας πίσω... Ο Rossetti συνδέει τη δική ερωτική, προσωπική μνήμη με την Ωραία Ελένη. Με τη Σπάρτη ή την Τροία επίσης και βέβαια με τον ισχυρότερο όρο ανάκλησης, με την προσπάθεια σωματοποίησης.

«*Bocca baciata non perde ventura, / anzi rinnuova come fa la luna. Το στόμα που φιλήθηκε τη γεύση του δε χάνει, / ξανά πίσω τη φέρνει, σαν το φεγγάρι...*» Αναρωτιέμαι: η τεχνητή νοημοσύνη μπορεί τις νεκρές πολιτισμικές μας μνήμες να συντηρήσει, αλλά μπορεί άραγε και τους νεκρούς μας να αναστήσει;

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Colonna, Francesco (1999): *Hypnerotomachia Poliphili. The Strife of love in a Dream*. London: Thames and Hudson. Ελλ. έκδοση (2025): *Υπνερωτομαχία Πολίφιλου. Ονειρικός Αγώνας για τον Έρωτα*. Αθήνα: Broken Hill publ.
- Derrida, Jacques (1969): *L'Écriture et la Différence*. Paris: Édit. du Seuil. Ελλ. έκδοση (2003): *Η Γραφή και η Διαφορά*. Αθήνα: Εκδ. Καστανιώτη.
- Evans, Dylan (2005): *Εισαγωγικό Λεξικό της Λακανικής Ψυχανάλυσης*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Foucault, Michel (1987): *Η Αρχαιολογία της Γνώσης*. Αθήνα: Εκδ. Εξάντας.
- Goethe, Johann Wolfgang von (2003): *Φάουστ – Τμ. 2*. Αθήνα: Εκδ. Δωδώνη.
- Μωραΐτης, Κωνσταντίνος και Στεφάνου, Ιωσήφ (2025): «Προλογικό σημείωμα. Το θέμα της εκδοτικής μας προσπάθειας.» Στο Μωραΐτης Κ., Βασιλαρά Α., Λινάκη Ε. (επιμ. 2025): *Ο Νεότερος Δυτικός Πολιτισμός και οι Ελληνικές Αναφορές του*. Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π., σσ. 11-12.
- Μωραΐτης, Κωνσταντίνος (2025α): «Τοπία πολιτικής αίγλης και δημοκρατικών επιλογών.» Στο Μωραΐτης Κ., Βασιλαρά Α., Λινάκη Ε. (επιμ. 2025): *Ο Νεότερος Δυτικός Πολιτισμός και οι Ελληνικές Αναφορές του*. Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π., σσ. 33-50.
- Μωραΐτης, Κωνσταντίνος (2025β): «Οιδιπόδεια εμμονή: η ρομαντική επιστροφή στην αρχαία Ελλάδα.» Στο Μωραΐτης Κ., Βασιλαρά Α., Λινάκη Ε. (επιμ. 2025): *Ο Νεότερος Δυτικός Πολιτισμός και οι Ελληνικές Αναφορές του*. Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π., σσ. 255-270.
- Olalla, Pedro (2005): *Ευδαίμων Αρκαδία - Η σαγήνη ενός μύθου στον πολιτισμό της Δύσης*. Αθήνα: Road Εκδόσεις Α.Ε.
- Porphyrrios, Dimitri (edit. 1982): *Classicism is not a style*. London: Academy edit. / St.Martin's Press.
- Starobinski, Jean (1979): *1789. Les Emblèmes de la Raison*. Patis: Édit. Flamamrion.
- Yates, A. Frances (1996): *The Art of Memory*. London: Pimlico edit. Ελλ. έκδοση (2012): *Η Τέχνη της Μνήμης*. Αθήνα: Εκδ. MIET.

Πηγές Εικόνων:

- Εικ. 1: (Σχεδιάγραμμα του συγγραφέα), (Borromean Rings Seifert Surface - παραχώρηση από τους σχεδιαστές της εικόνας: Bathsheba Sculpture: <https://bathsheba.com/contact/> - 4/1/2021).
- Εικ. 2: (PD - https://en.wikipedia.org/wiki/Frances_Yates#/media/File:Frances_Yates_1924.jpg - 29/12/2025), (<https://monaislami.wordpress.com/2018/05/02/yates-book-the-art-of-memory-the-memory-theatre-of-giulio-camillo/> - 4/1/2026), (Fair Use - https://en.wikipedia.org/wiki/File:Frances_Amelia_Yates_-_The_Art_of_Memory.jpeg - 29/12/2025).
- Εικ. 3: (PD - https://el.wikipedia.org/wiki/Υπνερωτομαχία_Πολύφιλου#/media/Αρχείο:Hypneroto2.jpg - 4/1/2026), (<https://hub.uoa.gr/wp-content/uploads/2025/04/rehatrhrij.jpg> - 4/1/2026), (<https://www.wga.hu/art/v/vignola/fountain.jpg> - 4/1/2026), (φωτογράφιση του συγγραφέα).
- Εικ. 4: (CC BY-SA 4.0 - [https://el.wikipedia.org/wiki/Δαβίδ_\(Μιχαήλ_Άγγελος\)#/media/Αρχείο:Michelangelo's_David_-_right_view_2.jpg](https://el.wikipedia.org/wiki/Δαβίδ_(Μιχαήλ_Άγγελος)#/media/Αρχείο:Michelangelo's_David_-_right_view_2.jpg) - 3/1/2026), (PD -

- https://en.wikipedia.org/wiki/Sandro_Botticelli#/media/File:Botticelli-primavera.jpg - 3/1/2026), (PD - [https://en.wikipedia.org/wiki/Sandro_Botticelli#/media/File:Sandro_Botticelli - La nascita di Venere - Google Art Project - edited.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Sandro_Botticelli#/media/File:Sandro_Botticelli_-_La_nascita_di_Venere_-_Google_Art_Project_-_edited.jpg) - 3/1/2026).
- Εικ. 5: (<https://arxeion-politismou.gr/2019/04/sxedion-poleos-Athinon-1836-1837.html> - 29/12/2025), (CC BY-SA 3.0 DE - Thomas Wolf - [https://el.wikipedia.org/wiki/Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών#/media/Αρχείο:Universität von Athen.jpg](https://el.wikipedia.org/wiki/Εθνικό_και_Καποδιστριακό_Πανεπιστήμιο_Αθηνών#/media/Αρχείο:Universität_von_Athen.jpg) - 28/12/2025), (<https://www.amazon.com/Classicism-not-style-Demetri-Porphyrrios/dp/0312142668> - 29/12/2025).
- Εικ. 6: (PD - [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jean-Pierre_Saint-Ours - Le tremblement de terre 1806.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jean-Pierre_Saint-Ours_-_Le_tremblement_de_terre_1806.jpg) - 28/12/2025).
- Εικ. 7: (PD - [https://en.wikipedia.org/wiki/Et_in_Arcadia_ego \(Poussin\)#/media/File:Nicolas Poussin - Et in Arcadia ego \(deuxième version\).jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Et_in_Arcadia_ego_(Poussin)#/media/File:Nicolas_Poussin_-_Et_in_Arcadia_ego_(deuxième_version).jpg) - 28/12/2025), (PD - [https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_paintings_by_Thomas_Cole#/media/File:Cole Thomas The Course of Empire The Arcadian or Pastoral State 1836](https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_paintings_by_Thomas_Cole#/media/File:Cole_Thomas_The_Course_of_Empire_The_Arcadian_or_Pastoral_State_1836) - 28/12/2025), (PD - [https://en.wikipedia.org/wiki/Arcadia \(painting\)#/media/File:Thomas Eakins - Arcadia.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Arcadia_(painting)#/media/File:Thomas_Eakins_-_Arcadia.jpg) - 28/12/2025).
- Εικ. 8: PD - [https://el.wikipedia.org/wiki/Αρχείο:Dante Gabriel Rossetti - Helen of Troy.jpg](https://el.wikipedia.org/wiki/Αρχείο:Dante_Gabriel_Rossetti_-_Helen_of_Troy.jpg) - 3/1/2026.